

Regionalizmus és történelmi emlékezet Ukrajnában

Varga Beáta

SZTE BTK Újkori Egyetemes és Mediterrán Tanulmányok Tanszék
varga.bea@hist.u-szeged.hu

Az ukrán területek egyesítése egy szuverén állam keretében hosszú évszázadokig húzódott, az egyes ukrán régiók ez idő alatt egymástól eltérő kultúrájú és politikai berendezkedésű államok kötelékébe tartoztak, ami megosztotta Ukrajna történelmét és megnehezítette az egységesítő törekvéseket, valamint hozzájárult ahhoz, hogy az „ukrán földeken”¹ kialakult történelmi régiók is jelentős különbségeket mutattak és jelenleg is mutatnak.

A *peremvidéktől* (= Ukrajna) az önálló ukrán állam létrejöttéig vezető hosszú történelmi folyamat során az ukrán területek a hatalmi erőterek kettős, majd hármas perifériájává váltak³. A 17. század közepéig a *lengyel-litván hatás* illetve fennhatóság nyomta rá a bélyegét az ukránok történelmére, de ezt követően a lengyel-ukrán viszony egészen 1939-45-ig meghatározó jellegű maradt. Az 1654. évi *perejaszlavi egyezmény*⁴ Ukrajna számára azt eredményezte, hogy a lengyel-litván fennhatóságot az *oroszkötélék* váltotta fel, de az ukrán területek birtoklásáért kirobbant orosz-lengyel háborút lezáró 1667. évi *andruszovói egyezmény* értelmében Nyugat-Ukrajna átmenetileg visszakerült a lengyel-litván államhoz. Lengyelország 1772-1795 közötti felosztása következtében Ukrajna területén a *Romanov-* és a *Habsburg-dinasztia* osztozott⁵, a Kárpátokon túli részek pedig a középkortól kezdve Magyarországhoz illetve a Habsburgokhoz tartoztak. Dél-Ukrajnában, amelyhez a Krím-félsziget is tartozott, a 18. század végéig a *török uralom* érvényesült, majd a sikeres orosz-török háborúk⁶ eredményeképpen az Orosz Birodalom kiterjesztette a határait a Fekete-tenger partvidékéig.

Az ukrán nép államalapító törekvései folyamán meghatározó szerepet játszott az egységes *identitástudat* megteremtése, amelyen belül a hangsúly a „*nemzeti történelemre*” helyeződött. Tekintettel arra, hogy Ukrajna esetében *általános értelemben vett állami történelemről nem beszélhetünk, ezért az ukránok történelme a népüknek különböző korszakokban és idegen államokban szerzett történelmi és*

¹ Folytonos államiság hiányában az ukrán köztudatban általában az „ukrán földek” fogalmát használják, nemzeti történelmük kontinuitásának bizonyításaként pedig az ukránok lakta területek folytonosságát hangsúlyozzák.

² Az Ukrajna elnevezés a 13. században jelent meg, a Kárpátok keleti lejtőitől a Don folyóig terjedő térségre vonatkoztatták.

³ Karácsonyi Dávid (2008). *A kelet-európai sztyep és a magyar Alföld mint frontier-területek*. Földrajzi értesítő. LVII. Évf. 1-2.191.

⁴ Az 1654-ben Oroszországhoz önkéntesen csatlakozott ukrán területekből kiformalódó Hetmanátus hivatalos elnevezése a Zaporozsjei Had lett, amely formula egyszerre jelölte a Romanovok szolgálatában álló 60 ezer fős kozák sereget és a kozákezredekre mint adminisztratív egységekre épülő ukránjai közigazgatási rendszert.

⁵ Az 1780-as évektől a XX. század elejéig - Ukrajna területét a régió két nagyhatalma birtokolta: megközelítőleg 80 %-a az Orosz Birodalomhoz, míg 20 %-a (Galícia) a Habsburg Monarchiához tartozott.

⁶ Két orosz-török háború (1768-74 és 1787-92) eredményeképpen a Fekete-tenger északi partvidéke az Orosz birodalomhoz került.

*politikai tapasztalatait foglalja össze.*⁷ A mai ukrán nemzettudatot a közép- és kelet-európai térségben az elmúlt 300 év alatt lezajlott politikai események és társadalmi folyamatok fokozatosan formálták ki, de az eltérő fejlettségű ukrán régiók etnolingvisztikai elv alapján történő összegyűjtése egy egységes államba végül csak a 20. század geopolitikájának eredményeként valósult meg.⁸ Kiemelést érdemel ugyanakkor az a körülmény, hogy az ukrán nyelvben a „*nacija*”(=nemzet) a származás, a nyelv és a kultúra által összekapcsolt, de nem kizárólag saját állammal rendelkező emberek összességét jelenti.⁹

Az orosz történetírás *„tradicionalis sémája”* szerint a 15. századtól kiformalódó Moszkvai Oroszország tekinthető a Kijevi Rusz kizárólagos jogutódjának, az ukrán területeket pedig *„nyugat-orosz” földeknek* nevezték, amelyek a lengyel-litván kötelékben is mindvégig *„orosz identitásuk”* megőrzésére törekedtek. Valójában az orosz történetírói hagyomány az ukránok történiáját az orosz történelem elválaszthatatlan részének tekintette, a *„kisorozokat”* önálló államiság nélküli népek, az orosz etnikum egyik alfajaként értékelte.¹⁰ *A „nagyorosz” történetírók számára nem léteztek Ukrajna sajátos nemzeti vonásai, az ukrán nép politikai „éretlensége” miatt pedig a megítélésükben egy szuverén ukrán államnak eleve nem lehettek esélyei Kelet-Európában.* A birodalmi orosz historiográfia az ukrán történelem szerves részének is tekinthető Kijevi Ruszt, a Hetmanátus(1654-1764) korát és a Fekete-tenger északi partvidékének beintegrálását az Orosz Birodalom kereteibe kizárólag az orosz civilizáció dicső korszakaiként aposztrofálta.

1991-től kezdve az ukrán nemzetkép-teremtő folyamat során létfontosságúvá vált a jelenkori ukrán politika számára *„felhasználható”* történelmi narratívák megfogalmazása, *amelynek során a nemzetállami önállóság folyamatos hangsúlyozása érzelmi és politikai töltetet nyert,*¹¹ *egyúttal* mintegy legitimálva a fiatal ukrán állam mibenlétét. Az ukrán identitástudat növelésében fontos szerepet játszott a nemzeti történelem kutatása és oktatása, az pedig meghatározó jelentőséggel bírt, *hogy a régmúlt dicső legyen és legyen kontinuitása!* Annak érdekében, hogy megalkossák *„nemzeti történelmüket”,* az ukrán történetíróknak be kellett bizonyítaniuk, hogy az ukrán nép rendelkezik ősi gyökerekre visszavezethető *„saját”,* önálló és folyamatos történelemmel. Történelmi érvekkel kellett megalapozni azon állításukat, hogy az ukránok története a 9-19. század között folyamatosan fejlődött attól függetlenül, hogy egyes korszakokban az ukrán *„földek”* egyes részei a lengyel-litván állam, az Orosz, az Oszmán és a Habsburg Birodalom fennhatósága alá kerültek.

*A kozák vezetőknek és az ukrán nemességnek a cári kormányzathoz fűzött várakozásait bemutató, „alaplűnek” tekinthető „Isztorija Russzov ili Maloj Rossziji”*¹² nagy hatást gyakorolt a kor szinte valamennyi történetírójára és a későbbi feldolgozásokra is. A mű szerzője megfogalmazza azt a tézist, hogy valójában *Ukrajnát sohasem foglalták el, az ukránok mindig önként, mint szabad és egyenjogú partner léptek szövetségre más államokkal, ezért Ukrajnának természetes, morális és történelmi joga van az önálló politikai fejlődésre.* Ebben a gondolatmenetben –

⁷ Bocskor Medvecz Andrea (2009). Nacionalizmus és történetírás. Az ukrán történelemformálás hatása a nemzetté válás folyamatában. *Acta Beregsasiensis*. VIII. 2. 17.

⁸ Szerhij Jekelcsik(2014). *Ukrajna története. Egy modern nemzet születése*. Budapest: Kairosz. 22.

⁹ Jekelcsik, 2014: 23.

¹⁰Погодин, М. П. (1856). Исследования, замечания и лекции о русской истории. Т. 7. Москва: Университетская типография. 425-428.; Szolowiev Szergiusz (1895). *Oroszország története*. Ungvár. 260.

¹¹ Glatz Ferenc (2001). *Regionális történet szemlélet Közép-Kelet Európában*. História, 5-6. 58-59.

¹²*История Русов или Малой России* (1846). Москва: Университетская типография. 209-229.

óvatos formában ugyan, de – *a függetlenség eszméje körvonalazódott, ami arra utalhat, hogy* a 18. század végétől „eloroszosodó” ukrán elit még nem hagyott fel az önálló államiság iránti törekvéssel.

A 18. század végén -19. század elején született ukrán történeti művek többségében¹³ azonban már az orosz uralkodóknak hűséges alattvalói nézetek jelentek meg, és csak *annyiban kívántak változtatni a „nagyorosz” narratíván, hogy a tradicionális történelmi sémában az ukrán nép számára is méltóbb helyet érjenek el.* A korszakban írt művek mély lokálpatriotizmusról és az ukrán múlt iránti tiszteletről tanúskodnak, de mindegyikben kiemelkedett az a meggyőződés, hogy *Ukrajna természetes és szerves része az Orosz Birodalomnak.*

A 19. század végén, elsősorban az „ukrán nemzeti történetírás atyja”¹⁴ és Ukrajna első elnöke¹⁵, Mihajlo Hruszevszkij műveiben fogalmazódott meg az nézet, hogy *Ukrajna valójában sok mindenben különbözik Oroszországtól: nyelvében, kultúrájában, történelmében és politikai hagyományában.* Valójában csak a 19. század végétől érezték a történészek szükségét annak, hogy „létrehozzanak” egy, a nemzeti identitás fontos részét képező ukrán „nemzeti” történelmet, amelyet nemcsak a szükség, hanem - Hruszevszkij szavaival élve¹⁶ - a „becsület” is megkívánt. A kiemelkedő ukrán államférfi és történész kihangsúlyozta azon meggyőződését, hogy a 19. századi Ukrajna különböző etnikai, földrajzi és történelmi régiók konglomerátumának tekinthető, viszonylag eltérő regionális történelmi identitástudattal. Az orosz és az ukrán nép kapcsolatrendszerében a történelem folyamán elsősorban a következő problémák kerültek előtérbe: 1., *a két nép etnikai megkülönböztetése illetve azonosítása; 2., a Kijevi Rusz politikai és kulturális örökségének kérdése; 3., az orosz és ukrán államiság problematikája, azaz az ukránoknak van-e dicső múltjuk és jogukban állt-e az önálló államiság megteremtése.* Az orosz tradicionális sémával szemben Hruszevszkij felvázolta az ukrán történelem menetének meghatározó mozzanatait, miszerint 1. *az ukránok, mint különálló nép a kora-középkortól kezdve léteztek és a Kijevi Rusz keretein belül megteremtették egy szuverén állam alapjait, 2. a Kijevi Rusz politikai örökösének nem a Vlagyimir-Szuzdali, majd a Moszkvai, hanem a Halics-Volhíniai fejedelemséget kell tekinteni, amely a 14. századtól kezdve fokozatosan elvesztette a függetlenségét és beintegrálódott a szomszédos államokba – a Litván Nagyfejedelemségbe, a Lengyel és a Magyar királyságba.*¹⁷

Annak érdekében, hogy hangsúlyozza a szoros kapcsolatot a modern és a régi ukrán történeti korok között, Hruszevszkij az „Ukrajna-Rusz”¹⁸ fogalmát használta, *művei a „nagyorosz” tradicionális sémával történő teljes szakítást idézték elő azáltal,*

¹³ Ригельман, А. И. (1847). *Летописное повествование о Малой России и её народе о козаках вообще.* Москва: Университетская типография. 173.; Бантыш-Каменский, Д. Н. (1903). *История Малой России от водворения Славян в сей стране до уничтожения Гетманства.* Типография. И.И. Чоколова. 205-208.; Маркевич, А. Н. (1842). *История Малороссии.* Т. II. Москва: Типография Августа Семена. 167-168.

¹⁴ Varga Beáta (2012). *M. Sz. Hruszevszkij, az „ukrán nemzeti történetírás atyja”.* Acta Historica Szeged 134. 9-21.

¹⁵ 1917. november 6-án az Ukrán Központi Tanács kibocsátotta a III. Univerzáléját és. Hruszevszkij elnökségével kinyilvánította az Ukrán Népköztársaság függetlenségét, de egyben elfogadta a megalakítandó orosz föderációval az egység megőrzését.

¹⁶ Великий українець: Матеріали із життя і діяльності М. С. Грушевського(1992) Сост. А. П. Демиденко. Київ: Веселка. 1992. 206.

¹⁷ Wynar, Lubomyr R. (1988). *Mykhailo Hrushevsky: Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography* Toronto-New York-Munich, Ukrainian Historical Association. 1988 15-16.

¹⁸ Hruszevszkij egyetemi tanára, V. A. Antonovics vezette be az „Ukrajna-Rusz” terminust a történelmi kategóriák sorába.-

hogy megcáfolta azt az orosz paradigmát, miszerint az ukránok gyakorlatilag semmilyen fontos szerepet nem játszottak a történelemben, éppen ellenkezőleg, a történész szerint történelmi gyökereik jóval korábbi időkre nyúlnak vissza, mint az oroszoké.¹⁹

1991 óta az ukrán történészek – és a politikai vezetés - megkülönböztetett figyelmet szentelnek történelmük „legitimizálásának”, amely törekvésük középpontjában annak bizonyítása áll, hogy már korábban is létezett önálló ukrán állam. A hivatalos történelmi narratíva szerint a mai Ukrajnát a középkori Kijevi Rusz, a 17. századi, Bogdan Hmelnyickij által létrehozott kozák állam és az 1918-20 közötti Ukrán Népköztársaság közvetlen utódjának tekintik.²⁰ Az ukrán historiográfia Ukrajna hagyományos „híd” és „civilizációs peremstátusz” szerepét hangsúlyozza, amely évszázadokon keresztül összekötötte Oroszországot Európával.

Fontos továbbá kiemelni a fiatal ukrán állam elnökeinek azon hivatalos beszédei,²¹ amelyekben Leonyid Kucsma Bogdan Hmelnyickijt az ukrán történelem olyan titáni alakjaként jellemzi, akinek a nevéhez fűződik Ukrajna nemzetközi porondra kerülése, valamint a jelenkori ukrán politikai nemzet alapjainak lerakása.²² A korábbi ukrán elnök hangsúlyozottan emeli ki továbbá, hogy az ukrán nép egy olyan „hatalmas nemzet” Európa közepén, amely már korábban is fontos szerepet játszott Európa történelmében. Ezen gondolatmenethez kapcsolhatók Viktor Juscsenko felszólalásai is, aki Ukrajna Európához tartozását elsősorban kulturális-történelmi szempontból emeli ki, az ukránok történelmében pedig a demokrácia és a szabadság értékeit helyezi előtérbe.²³ Ukrajna államfői tehát a „dicső történelmet” használták fel a kollektív történelmi identitás megteremtéséhez, központba állítva egyrészt Mihajlo Hruszevszkij kultuszát, aki Ukrajna első elnökeként alapja lehet a mai elnöki intézmény legitimálásának, másrészt Bogdan Hmelnyickijt mint a „Haza Atyját”, az ukrán államiság megteremtőjét, történelmük egységének és kontinuitásának megteremtőjét.

Az 1996. évi Ukrán Alkotmány is „az ukrán állam történelmi alkotmányozó hagyományain” nyugszik” ... az ukrán államalapítás több évszázados történetére támaszkodva...”²⁴. A „Még nem halt meg Ukrajna”²⁵ című nemzeti himnusz az ukránok történetét az állandó függetlenedési törekvéseket előtérbe állítva mutatja be a „...a saját hazánkban egyszer mi is leszünk urak” jelszava által vezérelve, kiemelve az olyan „nemzeti hősokeket”, akik között Bogdan Hmelnyickij kiemelkedő helyet foglal el.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az 1996. évi Ukrán Alkotmány, Ukrajna vezető politikusai és a jelenkori ukrán historiográfia is egyöntetűen kinyilvánítja azon paradigmát, hogy az ukrán nép „az ukrán államalapítás több évszázados történetére támaszkodva” juttatta érvényre önrendelkezési jogát 1991-ben a szuverén Ukrajna megalakulásakor.²⁶ Közös elemnek tekinthető továbbá az ukrán állami vezetők

¹⁹ Грушевський М. С. (1991) Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. Київ.: Наукова думка, 1991.

²⁰ Jekelcsik, 2014 :21.

²¹ Viktoria Szereda (2007). *Történelmi emlékezet Ukrajna elnökeinek hivatalos beszédeiben*. Regio (Kisebbség, Politika, Társadalom) 3. 47–68.

²² *Доповідь на урочистих зборах з нагоди 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького*. Кучма Л.Д. Український історичний журнал. 1996. 4. 3.

²³ Viktóri Szereda, 2007:56.

²⁴ <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf> [2016.04.02.]

²⁵ <http://ukrainbazar.republika.pl/Tryzub/Himn.htm> [2016.04.02.]

²⁶ Ukrajnát a térségben az olyan gyenge államisággal rendelkező országok közé lehet sorolni, amely a történelem folyamán több alkalommal is rendelkezett rövid ideig tartó, vitatott tartalmú államisággal, de

beszédeiben²⁷ és a jelenkori ukrán historiográfiában²⁸, hogy egységesen a 17. századot nevezik meg azon időszak kezdetének, amikortól nyomon követhető az ukrán nemzeti identitás kialakulása. Az ukrán történetírás érvelésében „kozák állam” (1654-1764) nem volt ugyan teljes értékű államalakulat és rövid ideig állt fenn, de a későbbi generációk számára a Hetmanátus az ukrán államiság mintaképévé vált.

1991 után tehát nemcsak az ukrán történészekre várt az a feladat, hogy a hosszú évszázadok „mozaikszerű” eseményeiből „megformálják” a nemzeti történelem egységes képét, ugyanis a *fiatal ukrán államban a hatalom legitimálásának is egyik fontos eszköze volt az egységes identitás megteremtése, elsősorban annak nemzeti és történelmi komponenseit illetően* még akkor is, ha ezen feladat végrehajtását megnehezítette a folyamatos ukrán államiság hagyományának hiánya. Ki kell azonban hangsúlyoznunk, hogy a jelenkori ukrán historiográfia mégsem a „semiből” kreált történelmet, érvelésükben az egyes történelmi korszakok között a folyamatosságot az államiság megteremtésére irányuló szakadatlan törekvések láncolata biztosította.

Az „új” történelmi narratívát az iskolai tankönyvekben vezették be oly módon, hogy 1991 után a tankönyvek szerepét átmenetileg *Mihajlo Hruszevszkij és Orest Subtelnij*²⁹ műveit vették át.³⁰ A nemzeti narratíva legfőbb vonásaként a *teleológia* emelhető ki, miszerint az ukrán történelem legfőbb célja a nemzetállam létrehozása és a történelmi folyamatoknak az ehhez vezető útként való ábrázolása, vagyis a *jelenlegi Ukrajna a modern ukrán nemzet megteremtésére és a nemzeti haza létrehozására irányuló évszázados törekvéseknek köszönheti létét.*³¹

A jelenkori ukrán társadalom és politika legfőbb jellemzőjeként elsősorban a *kettősséget* emelhetjük ki, ami egyrészt Ukrajna területi, kulturális és nyelvi megosztottságából ered, és egyre gyakrabban megfogalmazódik az a nézet, hogy Kelet- és Nyugat-Ukrajna között olyan éles a választóvonal, hogy az ország elszakadása elkerülhetetlen.³² Ki kell azt is emelni, hogy valójában elsősorban a *nemzeti történelem értelmezése osztja meg az ukránokat.* Az évszázadokon keresztül szoros orosz kötődésű a *kelet-ukránok* körében a *történelmi emlékezet orosz illetve szovjet változata alakult ki:* történelmüket az orosz történelem részének tekintik, elutasítják nemzeti históriájuk oroszellenes irányultságát és az „*európai Ukrajna-ázsiai Oroszország*” szembenállást. Ez azzal is magyarázható, hogy Ukrajna „*deruszifikálásának*” téziséét 1991 után nem tették az állami vezetés politikai programjának részévé, a szovjet örökséget nem lehetett teljesen kiszorítani az „új”

a teljes szuverenitást végül csak 1991-ben érte el. A független Ukrajna megalakulásakor azonban az ukrán nemzeti identitás a megkésetttség állapotában volt, ezért a fiatal ukrán államnak kellett megalkotnia a nemzetet, nem pedig fordítva. - Póti László (2003): Ukrajna: a nemzetalkotó állam. In *Nemzeti identitás és külpolitika Közép-és Kelet-Európában.* Budapest: Teleki László Alapítvány. 297-318.; Kiss J. László (2003): Nemzeti identitás és külpolitika Közép-és Kelet-Európában. In *Nemzeti identitás és külpolitika Közép-és kelet Európában.* Budapest: Teleki László Alapítvány. 21.

²⁷Viktoria Szereda (2007). *Történelmi emlékezet Ukrajna elnökeinek hivatalos beszédeiben.* Regio (Kisebbség, Politika, Társadalom) 3. 47-68.

²⁸ Смолий В.А., Степанков В.С.(1997). *Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації.* Київ: Альтернативи.; Яковенко. М (2006). *Напис історії середньовічної та ранньомодерної України.* Київ: Критика.

²⁹ Субтельний, Орест (1993). *Україна: Історія: учебное пособие - 3-тє вид.,перероб.і доп. - Київ : Либідь.*

³⁰ Andrej Portnov (2009). *Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történet alapú átrendezéséhez.* In *Ukrajna színváltozása 1991-2008 – Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök* Szerk.: Fedinec Csilla, Szereda Viktória. Pozsony: Kalligram Kiadó. 2009. 24.

³¹ Jekelcsik, 2014:22.

³² Mikola Rjabcsuk (2002). *Két Ukrajna.* 2000- Irodalmi és társadalmi havi lap. 9.

történelmi narratívából³³, már csak azért sem mert az évszázadokon keresztül megosztott ukrán régiók a szovjet rezsim alatt fejlődtek egységes közigazgatási és politikai rendszerré. Ugyanakkor *Nyugat-Ukrajnában*, ahol a lengyel és osztrák kötelékben a keleti régiókhöz képest „fejlettebb” nemzettudat formálódott ki, és amely területeket a Szovjetunió csak 1945-ben tudta megszerezni, az oroszról független és önálló ukrán történelem-kép formálódott ki.

³³ Portnov, 2009:17.